Matmone mistorin

אמוני ישראל, למטה שמעון שלומיאל, אלופנו ומורנו, עטרת ראשנו ותפארתנו, הודנו והדרנו, נסיכנו ומהללנו, קרוב לנו האיש מגואלינו, החכם המקובל בסתרי התורה, כבוד ומורא, ר׳ משה בר שלמה[1], יהי אלהיו עמו, והוא בברגש רב ודין, בר אבהן ובר אריאן, חבר בו ספר חמודות, ידובר בו נכבדות, ואם בלשונו האריך, הכל היה צריך, ונגדו עמדו הלבבות, ונלאו המחשבות, כי לא הניח מקרא ומדרש, אשר לא פירש, ואף אם בעונותי לא זכיתי לאור הלז, להסתופף בצלו, כי שמשו הנערב, לא הופיע בארץ הזאת ולא קרב, אבל זכור אני כי בימי נעורי טעמתי מעט מדבשו, בהיותי עם הרב בבית מדרשו, ושמעתי ממנו נעם אמרים, ומפיו יקרא אלי את כל הדברים, ואני יודע שאם אזכה בפירוש זה לשום תועלת, שהיא מחכמת מעלת החבור ההוא נבדלת, כי רבה דעת האדם הגדול והודו, ואני כמציל מידו, כי ממנו למדתי, ולפניו עמדתי. והנני מתכוין אל הקצור בפתרון הפסוקים, למען הקל על הקורא בו לפרקים, פן יתנני בהאריכי לבזה ומשסה, ואהיה עליו למשא. ואולי יוכלו חברי לקראו בשני ימים טובים נבחרים, של מצות ומרורים, כי הוא זמנו הראוי לו, מנת כוסו וחבלו[2]. והנני מתחנן ומבקש רחמים, לפני רבותי התמימים, שתביטו אלי בעין אהבה, וברוח נדיבה, ועל כל פשעי אהבתכם תכסה, ועל שגיאותי חסדכם יתנשא, כי איך אתפאר במה שאין בי, ואטמון עוני בחבי, כי ידעתי שאני תינוק בן יומו, מתבוסס בדמו, ואם שנותי קרבו אל הארבעים, הבל המה מעשה תעתועים, כי לא השיגו אל ימי חיי אבותי השלמים, ואל מעלת החכמים, ולא למדתי חכמה ודעת, ונפשי יודעת, בהיותי מטלטל וגולה, רש ונקלה, ולא מצאתי בארץ נדודי מורה ומפרש, אבד מנוס ממני ואין דורש. ומדעתי שיבקש ממני עלבונה של תורה, שַׁתִּי ללבי מורא, ואכתוב לכם שורותיים להליץ בעדי, ואשים במרומים שהדי, להיותכם עידי נאמני, לזכרון לפני ד׳. כענין שנא׳ אז נדברו יראי ד׳ איש אל רעהו ויקשב ד׳ וישמע ויכתב (ב)ספר זכרון לפני[ו ליראי] ד׳ ולחושבי שמו[3]. ומהאלהים אשאל העזר להורני הדרך הישרה, ונתיבות הדעת והסברא, כענין שנ׳ והולכתי עורים בדרך לא ידעו ובנתיבות לא ידעו אדריכם וכו׳[4] הורני ד׳ דרך חקיך ואצרנה עקב[5].

_ _ v _ _ _ v _ _ v

אנוש שלח תשורת חן כלולה   לרבותיו דמות מנחה בלולה
שמו יצחק אשר חשקו להלך   נתיב יושר וארח דת סלולה
והנו אל שלמה בן זקונים   ושם ושאר ונין ואבי[6] סהולה.

---

1) ראה Salfeld שם צד 107 העו׳ה 3 ובספרים המובאים שם.
2) המנהג בכל תפוצות ישראל, לקרא בחג המצות מגלת שיר השירים.
3) מלאכי ג׳ ט״ז.
4) ישעיה מ״ב, י״ו.
5) תהלים קי״ט, ל״ג.
6) כ״ה בכ״י ואולי צ״ל: לאבי.

שמענו שמעך מרחוק, אשר מלאכתך היתה השיר והמליצה, אשר קרבת הידידים חפצה, מים עמוקים עצה, וכבר אמר חכם מהקדמונים, אשר על אופני המוסר חונים, כי מלאכת השיר סולם החכמות, והמעלות הרמות, כי היא[1]) מעלה את הנפש בקולו, ומחדד השכל במהללו, ומעורר העצה[2]) הנכונה, בדעת ותבונה[3]). ואומר והנה מליצתי אשר למאמרי מועדת, הלא היא בנדודי שקטה ונכחדת, כי עמדה מלדת, ושירי ומליצי מעדו מאד, עמדו ולא ענו עוד. ויאמרו והנה החכם שלמה זקנך, הלא הוא אביך קניך, אשר למאכלנו זמן לחם אבירים, וישאב לנו ממעיני הישועה בספל אדירים, אזן וחקר ותקן להורותינו שיר השירים, ואתה קחנו ועינך שים עליו, וחפש מכלוליו, יען לקח מוסדות התורה, והחיים והשלום ויתנם לו מורא, ועתה חזק ועשה, ותחת כנפיו תחסה. ויהי כאשר האליצוני, ומתרדמת[4]) שנתי הקיצוני, התבוננתי בפירושים אשר הגיעו לידי, ואמתיק עמהם סודי, ואראה והנם הלוקים, ואם להתבונן אל המשל כלם דבקים, מהם מי שפירש אותו בדקדוק מלותיו ונעם מליצותיו, וחשק האהבה הכלולה, כי יבעל בחור בתולה, והניח המשל סגור מכל סביביו, היין המשומר בענביו. מהם מי שפירש אותו בין הגוף והנשמה, אשר[5]) אותו חכמה, המעוררת אל הדרך הישרה, להיות לו מגן ועזרה, וזכר האריך לדבר, הוסיף וגרע ודרש וחבר, מהם מי שפירש אותו על דרך המדרש, והסתום אסף ודרש, ובכל אשר לעשות הפליא, כאלו הריק מכלי אל כלי. מהם מי שפירש אותו על דרך עיון הפילוסופים, ומכללם החכם הידוע מר ורב יוסף ן׳ עקנין זצ״ל[6]) אשר הכריח הפסוקים לכונתו, בצע אמרתו, באמרו כי כלו דמיונים, ביציאת השכלים מן הכח אל הפועל, ישובו לו על. ודמיון הדוד הוא השכל הפועל בחכמה, והחשוקה היא הנפש השלמה, והגדיל גוף הספר במאמריו, ונכרים באו שעריו, עד אשר הקורא בו בלשונו רכל, נלאתי כלכל לא אוכל. ואם זה היתה כונת החכם שלמה בשירו, מה הועיל שבחו וזמירו? יתר מזה למד ראש הפילוסופים בקצר ענין, ובנה עליו בנין. על כן יאמר באזני, בספר מלחמות ד׳, אין זה כונת השיר ותפארתו, אשר היתה באמנה אתו.

ואני כאשר עיינתי בדברי הפירושים, ומחלקות המדרשים, אמרתי אל היושבים לפני, הנה נא אדוני, הואילו פני באהבתי וחשקי, ואענה אף אני חלקי, ואדבר בפתרון השיר כפי יכלתי, את אשר ימצא אתי. ואתם אל תאשימוני אם לא אוכל להגיע עד תבונתו, כי כאיש גבורתו. אך אמנה אני יודע כי הרב המעוז, כבוד ועוז, הכם לבב ואמיץ כח, נאדרי בכח, שלומי

---

[1]) כן הוא בכ״י וכונתו על מלאכת השיר; ואולי צ״ל הוא, וכונתו על השיר בעצמו.

[2]) בכ״י: העצם.

[3]) אולי כונתו למ״ש ר׳ ידעי׳ הפניני בס׳ הפרדס, שער במליצה ושיר: „השיר היא המסלה העולה אל המשרה, וקנין מדות הטובות, והברת הנכבדים וקרבת המלכות, והמוסר וההנהגה אחוזים בכנפיו...״.

[4]) בכ״י ומתרדת.

[5]) בכ״י: אשה. [6]) ראה Salfeld, Das Hohelied Salomo's צד 81 והלאה; תולדות ר״י עקנין מהח׳ ר״א נייבואיר במה״ע החדשי לגרעץ חלק י״ט צד 248 והלאה.

ה.

הקדמת ר׳ יצחק ב״ר שלמה בן אבי סהולה לפירושו על ס׳ שיר השירים[1].

דרשו ספר	אשכל כפר	אמרי שפר	שכל טעמו
מעניו צדקו[ו][2]	מהון עתקו	מימיו מתקו	ערב לחמו
כלי יושר	דעת פשר	כי כל עשר	ראה גלמו
חכם בכל	מלך יכול	מופת על כל	שיריו שמו
מחמד עינו	וכלי זיינו	אוצר יינו	מיטב כרמו
לבו ירון	הכשר יתרון	הוא זכרון	היום לשמו
שיר השירים	מבחר שרים	הגבורים	של שלמה.

ברוך אלהינו שבראנו לכבודו, והאציל עלינו מהודו, ומן האין אל יש הוציאנו, ועד הלום הביאנו, ויפה באפנו נשמת רוח חיים נקיה, רבת עליליה, היא החיה, אשר לנו לב לדעת, בכל חכמה ובדעת, ועל כן היא ראויה לרוממו, לשרתו ולברך בשמו, כענין שנ׳ ברכי נפשי את ד׳ ואל תשכחי כל גמוליו [3]), ואומר ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה [4]).

אמר ר׳ יצחק ב״ר שלמה הנקרא בן אבי סהולה בצל שדי יתלונן. זכרתי ימים מקדם בימי הבלי, בסוד אלוה עלי אהלי, בהיותי מתהלך מחיל אל חיל, ושומר מה מליל, בהתאבקי בעפר רגלי חסידים, ושותה בצמא דברי חכמים ויחידים, והיתה מלאכתי חשובה, בנחת ובשובה, ואקח לנפשי עצה, והגה מפי יצא, להבין משל ומליצה, והיא כפרחת עלתה נצה, ועד שלא הבשילו אשכלותיה ענבים, ולבי וכחתי רעבים, הניאני הזמן בבגדו, ויט עלי ידו, ויאסוף אותי אל משמרת, וישאני אל ארץ אחרת, ואשכון ערים נכחדות, אל הנדוד מועדות, וארא והנה יושבי הארץ שפלי לב ונדכאים, עוברי בעמק הבכא יראים, רעבים גם צמאים, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע דברי חכמה, ויתקבצו אלי מהם חברים, שנים שלשה גרגרים, ויאמרו שמלה לך קצין תהיה, אשר בצלו נחיה, ואשא ביום ההוא לאמר אין דעתי צלולה, וברוב נדודי לבתי אמֻלה, ובביתי אין לחם ואין שמלה, למה תשימוני קצין עם, אשר הדעת לנפשו ינעם? ויאמרו לי נספרה אל חק

---

[1]) ראה מבוא צד 15.

[2]) בכ״י צדק.

[3]) תהלים ק״ג, ב׳. [4]) נחמיה ט׳ ה׳.

*די מחסור תן לי מאוצרות טובך
כי לחסדיך אין קץ ואין תכלה
*יתחדשה[1]) גילי, טרפי וטובתי,
תסיר יגונותי מכאב ומאפלה
*הנה ימי מעשה מתחדשים תמיד
יתחדשה[1]) בהם שלום וטוב סלה.

---

[1]) כ"ה בכ"י ואולי צ"ל: יתחדשו.

*דִּבְרֵי לשוני שמע לי דודי והאזן לי,
אם יש לך בִּין לקולי תשמע למלולי
תבין לחידות משלי תשב לך אצלי
תמשוך לאהלך למולי ושמע למהללי
דודי שאל לך ג ב ו ר ה
דרך שמאל היא סדורה
חסד לך דוד יאירה
תרחיק ליגון ועצבה ושמח בכל טובה

*ידיד בחייך שמע נא שִׁירִי בהגיונה
אם את מפענח צפונה תשמע ותבינה
דורש ב ז ו ה ר ו מ ש נ ה תזכה לציונה
תמצא לשִׁירִי רננה תחנה ותשכונה
ב י נ ה שמינית קבועה
ח כ מ ה בימין תקועה
לעד ב כ ת ר שפועה
אין סוף ואין עוד לקרבה לדרוש בסוד נחבא.

*הקל י ל ו ד ר ב י ה ו ס ף לאליהִי[1] כוסף
צורי יחננו ויכסוף יזכור זכות יוסף
יום זה תחלה וגם סוף לפדות בני יוסף
ונדוד לעמך תְּאַסֵּף גם אויביו שַׁסֵּף
ונעשה למען כבודך
ובדיל הדרך והודך
תגאל לזרע ידידך
השיר לעדה עזובה נערץ בסוד רבה.

II.

להבדלה.

לנר ולבשמים נפשי מיחלה
אם תתנו לי כוס יין להבדלה
*סולו דרכים לי, פנו לנבוכה,
פתחו שערים לי כל מלאכי מעלה
*עיני אני אשא אל אל בלב כוסף
ממציא צרכי לי ביום ובלילה,

[1]) כן הוא בכ"י!

ג.

שני שירים לר׳ סעדיה בן יוסף המאוחר [1].

I.

לבי לעלמה אהובה יעוף ברב חבה,
ידמה ליונת ארובה תצא וגם שבה,
לבי יאוה לקרבה אסיר למכאובה,
אל מול נותה באהבה כי היא אמת טובה,
לכן איחל לצורי
יאיר לאופל מאורי
יבנה להיכל דבירי
אגיל ברנה ואהבה ארחיק לכל עצבה.

*סוד זה רצוני לבאר ארחץ ואטהר,
אסיר צפוני אמהר אקרא לאל יאר,
פניו לעבדו יבאר צפון ומסתתר,
ושמו בכל יום אפאר יוסיף להתפאר,
צדיק במעלה שניה
ההוד שלישיה
נצח בְּיָמִין מנויה
צורי פדני באהבה מיד בני עלוה.[2]

*עורה לבבי ואל נא תרדם בתוך שֵׁנה,
חפש במקרא ומשנה תמצא לך מנה,
מַלֵּא חדרך ששונה רגע וכל עונה,
וגער שְׂמָאֵל וּסְטנה לכל צד וכל פנה,
תזכה לקו המנורה
נפש אדוני צרורה
[3] יעקב ומשה שמורה
תהיה בחותם כתובה תזכה לעולם בא.

---

[1] ראה לעיל במבוא צד 12.

[2] הושע י׳ ט׳.

[3] על הגליון: בה, ואולם הוא נגד המשקל.

והם לנו כמגדל עז בשם אל   והם לנו אֲמַת חומה בצורה
במרם נרדה פתאום שאולה   וְנִשְׁכּוֹן בית אבנים לקבורה
לכל אדם הלא יבא בחשבון   ועיר שִׁיחוֹן לקלה והמורה
ואם יַעֲלֶה בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ[1]) אבנים   כאבני פז וכל אבן יקרה
יבילוהו לגן עדן מהרה   לה׳פתו ועל ראשו עטרה
וצדקו יהלוך תמיד לפניו   כבוד האל יחופף לו לעזרה
ואם יִמְצָא בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ אֲשָׁמִים   והטאות וכל מדה חסרה
יבילוהו לפח מוקש כמו אש   תאכלהו באף זעם ועברה
כמו כסף בסיג לצרוף לזקק   ויבחן כזהב במדורה
ובדין יעמוד אחלי ואולַי   במליץ טוב לְהָלְיֵן לו לכפרה
ואם לא יִמְצְאָה ישכון בדומה   והתגַּלַּח בתער השכירה
והוא ימות בתבערה ומסה   ודיראון לכל חומר וצורה
בני אל חי וכל מאזין לקולי   אֱמֶת דִּרְשׁוּ תהי לכם לסתרה
ימותינו גבולם עד לשבעים   ופֶּלֶא יעלו לִשְׁנֵי גבורה
ואם כן הוא נסקל המסלה   נתיב יושר והיא דרך מצרה
וְהֶהֱגְיוֹן[2]) בעתותיו לשמרה   ביום וליל להבין כל סְבָרָא
והיראה תהא אוצר לכלם   מעולה היא לכל חסיד מסורה
ועֵקֶב לענוה היא נתונה[3])   נעימות הֵן בכל מדה גמורה
ומה יָקָר אנוש הולך לתומו   בהוד יֵצֵא ומֵאוֹפֶל לאורה
ואם יעשו פְּרִי נטעי דְבָרַי   שְׁבָח אשיר ואתבשר בשוֹרָה
בגיל אשמח ואודה ואהלל   הכי נמצא במהללי תשורה
לאל עליון אלהי הצבאות   שהוא גדול והוא גבור ונורא
והוא חומל יכפר מַעֲלָלַי   אקוה לחזות פניו בטהרה

אמר המגיד, כשמעי דברי אבנר אחותיו ולא ארפנו, ויעלהו לבי ומ[שירי אהוד]נו[4]) ואמרתי לו עמך לא נצטרך לחרב וחנית, אתה חותם תבנית, יברכך אדיר ונורא, כי עמך מקור חיים באורך נראה אורה

---

[1]) כ״ה מנוקד בכ״י.

[2]) כן הוא מנוקד בכ״י.

[3]) דרשת חז״ל בשה״ש רבה פרשה א׳ על הפסוק עקב ענוה יראת ד׳.

[4]) כן יש להשלים החסר.

מאפלה לאורה, ועשתנותינו כאש בוערה, מי יגלה לנו כל סתום, מי יבין לנו כל התום, ומי יפרק[1]) לנו כל קושיא, נשארנו ערום ועריה, מי יישב לנו מוסדות הפסוקים, ווריעות המקרא מי יקים, מי ישיב תשובה לכל שואל, מי יהיה לנו גואל, אהה לכל שומע כי נאסף אבנר וידע רעייניו, תצלינה שתי אזניו, ונפשו תקרא ממעמקים, וכל שדים צומקים, מדברים העתיקים, נפזרו בגיאיות ובאפיקים, בגויעתו, יצאו שרפי קדש לעומתו, והיא כחתן יוצא מחופתו. בזוו ושדדו ממנו איש חמודות, אשר לו בתבונות עשר ידות, וידי העט במעללו כבדות. אוי לנו על שברנו, נחלה מכתנו, מי ירפא מכאובנו, יגענו ולא הונח לנו. אכן נשיב אל לבנו, כי זאת העצה יעוצה על כל החיים, באורים[2]) יבאיים, ואין לנו להתנחם מאבלנו, ומעצבון ידינו, כי אם בידיעתנו, שהוא שוכן בנוה שלום ובמשכנות מבטחים, יפריא בין אחים, שוקטים ונחים, ידברו ויגידו בכל פלך ובאיים, נפשו צרורה בצרור החיים. ווידע כל מאמין, כי הוא עומד לגורלו לקץ הימין. וידע בשיחנו הער והישן והנרדם, כי זה כל האדם. (כאנשים כנשים, כאביון כמלך, כעשיר כחלך, כיקר כנבזה, כשמן כרזה, כמות זה כן מות זה), אמנם החתום בספרי נאמני, אשרי איש ירא את ד׳[3]).

אמר הכותב, כשמוע אבנר צמחו בפניו גדודי השמחה, והתאנח מלבו אנחה, ויאמר אשרי יולדתו ואשרי אבותיו, שימות וישאיר אחריו מקים יריעותיו, על זה היה דוה לבי, ונשמה לא נותרה בי. ואומר לו אדוני ירומו קרנותיך כקרני ראם, זרוק חוטרא לאוירה על עיקריה קאים[4]), הלא תזכור לנו ימי הנעורים, כי היו כל ימותינו פורים, ושריך סוררים, הולכים אחרי שרירות לבנו, עד אשר גלינו מארצנו, ונתרחקנו מעל אדמתנו, אז ידענו מה שאבדנו, והשיבונו הדעה על כנה, והזרה עטרה לישנה, ועתה אתה מן היושבים ראשונה, במלכות הדעת והתבונה, ומי יודע אולי יחנן ד׳ שארית יעקב, ועץ נטעינו לא ירקוב רקוב, ומריח מים יפריח, והדודאים יתנו ריח, וכל אחד מהם יריע אף יצריח, על אויביו יתגבר, אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר. ויתנחם אבנר בדברתי, וסרעפיו ידמי למו עצתי, ונהי כל ימותינו מחכים, ודמעותינו על לחיינו מפכים, למיעוט צידתנו, ליום נסיעתנו. ונהיה קובעים עתים לתורה, להוביל שי למורא, כי אין זולתה להביא תשורה, ואומר לי אולי בפיך מענה לגמול בו חסדים, לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים, וירם קולו, וישא משלו, ויען ויאמר:

– – ˇ – – – ˇ – – – ˇ

...[5]) בְּנֵי חָכְמָה בְּנֵי אִישׁ סְגֻלַּת כָּל מְתֵי מִשְׂרָה וְחֶבְרָה
דעו האל בְּרָאָנוּ לעבדו וּמִצְוָתוֹ תהי בַלֵּב שְׁמוּרָה
ומשפטיו ותורותיו וחקיו להתהלך בדרך הישרה
בעוד לנו אֱמֶת[6]) חיי בשרים ולב מרפא והנפש ברורה

---

[1]) בכ״י ירפק. [2]) ישעיה כ״ד ט״ו. [3]) תהלים קי״ב א׳.

[4]) משל חז״ל במד׳ תנחומא פ׳ בלק.

[5]) מלה אחת חסרה בכ״י.

[6]) כן הוא מנוקד בכ״י.

כמוך חשיב ויקר וחכם ובעל לשון, ולך יאתה להיות נצור כאישון. ועתה הראיני פעולתך, מה תהיה שארית לאחריתך. ואם אמר המושל זכר צדיק לברכה, יהללך זר ולא פיך [1]), אם אין זר מה תעשה, התרצה להיות למשסה, ואם לא אתה בדעתי מתערב, נשכחתי כמת מלב. ויאמר לו שמעתי מפי מורי המאיר עיני שמע מבעלי בריתו, אין הבור מתמלא מחוליתו [2]), ואתה אם תרצה לדבר, וקינה למעני תחבר, וקשת המקנאים תשבר, אזר נא כגבר חלציך, וירבו צאצאיך, וגמלני כאשר גמלתיך, אמציתיך אף עזרתיך. ואומר לו אין ערכי כערכך בצחות הלשון, הנצורה באישון, כי היא מתנה נתונה, לבעלי החכמה והתבונה, ויאמר לי ומי יודע אם מזלי יגבר, ויעלה על רעיוניך סגנון כבר [3]), ועתה בין בדבר, ורבה צבאיך, וברוך אתה בביאיך. ואבטח על דברתו, ויחזק לי בברכתו, ואען ואומר :

יומם ולילה, אספוד ואלילה, ואכה כפי על כפי, כי החשיכו כבבי נשפי, ואניע ואניד ראש, כי שבעתי לענה ורוש, והטאתי הזמן ידרוש, והשביעני ממרורים, וירדו בם ישרים, ונהרסו אבני קדש, ומגדל עז הודש, ופיזר הזמן ספיריו ולשמיו, והגביר צריו וקמיו, השכח חנות אל אם קפץ באף רחמיו, שלח ידו בשלומיו, והרחיק ממני מנחם משיב נפשי, כבודי מעלי הפשיט ויסר עטרת ראשי, וריח החסידות נמר, ופני הידידות נכמר, וידי הענוה אסורות, ורגלי האהבה נקצרות, ודעות האחוה נבצרות, וכל איש מאחיו פונה עורף, וכל אכזר לא יירף, עד יאכל טרף, ולבבו מחבירו יתרף, וכל פנים קבצו פארור, ובכל כנף היגון צרור, ואפס עזוב ועצור, וכל ברכים, תלכנה מים, וזלעפה אוחזת עד לב השמים, על כי אבדה לשון הזהב, וכל לב באשו ילהב, כי רחק הדוד הנאהב, לבקרים חדשים, על גבי חרשו חורשים, נשי בני עמי, האספו על צרה כמבכירה, הסר המצנפת והרם העטרה, היא היתה ותהי, ולמדנה בנותיכם נהי, וירויון ההרים והגבעות, מזרמי הדמעות, גבר הכלף, והששון עבר וחלף, ולא ימצא אחד מני אלף, כי נאסף גזע השועים, נטע שעשועים, אביר הרועים, נזר המשוררים, כתר החברים, אדון התעודה, מבין כל משל ומליצה וחידה, אחריו אלמן ישראל ויהודה, (הוא גאוננו, מורנו ורבנו,) אבנר בן חלק התימני, עין הזמן הימיני, (מיני ועוקר הרים, [מאיר] לארץ ולדרים,) נתבקש בישיבה עליונה שלמעלה, ועזבנו באישון לילה ואפילה, עברה וזעם וצרה, על שבירת כלי התורה, הכנו הזמן בסנורים, כאיש אחד חברים, בניו ובנותיו, ואין מנחם לאלמנותיו, קול קורא לא פסק, אֱלִי כבתולה חגורת שק, אהה לבתי התבונות, במעבה האדמה שוכנות, והלשון אשר לכל מליצה ישפר, ילחך העפר, (והגוף אשר לבש שני תולעת, חבקה אותו תולעת, מרגלית היתה בינינו, נלקחה ממנו בעונותינו,) מי יאיר לנו אור התורה, ומי ידע להוציא סברא, מי יוציאנו

---

[1]) משלי כ"ז ב'.

[2]) ברכות נ"ט.

[3]) כ"ה בכ"י, ואולי צ"ל: גבר.

קרוב לארבעים שנה ישב שם, קבץ כמה מיני חכמות זעיר שם, וכמה חמדת משכיות, מהררי נמרים וממעונות אריות, והעיר פרושי כמה אגדות סתומים, סגורים וחתומים, ולו יד ושם במקרא, הבין כל סברא, והתמיד וכרע על ברך, וחיבר על התורה ספר צדה לדרך, ולו עז ותושיה בשירים המפוארים, על כמה אופנים מסודרים, ובפי כל אדם יעידון יגידון, למען תדעון שדון, וכמה קינים הבר על כל אדם שלם וישר לפי כבודו, כי כביר מצאה ידו, והענק שחבר על כל מלה משותפת, מתוק מצוף ומנופת, ולו ספר המוסר וההכמה, לנער דעת ומזמה, וקבע עתים לתורה, בחשיכה כאורה, נהג כשורה, לא תעבור עליו לילה, חוזרת חלילה, מבלי הגיון לא ינוח, אל אשר יהיה שמה הרוח, ועם כל אלה היראה אומנתו, והענוה מודעתו, והחסידות מצנפתו, והשאיר אחריו ברכה, לרגל המלאכה, בנים עשרה, צועקים עליו מרה, עונים ואומרים אוי לנו, כי נשבה ממנו, ארון הברית, לא הניח לנו שארית, ישב במניחות שאננות, ועזב אותנו ליענות, יושב בין ההדסים, ואנחנו באש המסים. הלך למנוהות, ועזב אותנו לאנחות, אהה ואוי ואבוי לנו על פרידתו, מי יאכילנו מפרי־דתו [1], עליו נהמה כדבים, שְׁחָרים וערֵבים, נענה קינה אחר קינה, ומספד כתנים ואבל כבנות יענה. ועתה כל יודעיו ספדוהו, יראי ה׳ הללוהו, כל זרע יעקב כבדוהו, עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו, וקראו למקוננות ותבואינה, ואל החכמות שלהו ותבואנה, ומשלו תנו לו כמפעלו, ואל תתנו דמי לו. באחלי ואולי יערה עלינו, רוח ממרום לנחמנו, כאיש אשר אמו תנהמנו. ונתנהם בעשותכם עמנו חסד, ותקוננו עליו מאשר יסד, וכאשר עשה לכל איש במעללו, כן יֵעָשֶׂה לו. והיה קורא לפני כל איש אברך, כי נפשו בחייו תברך, ויהיה אוחז[2]) בעקב תהלתכם תפלתכם, ומן השמים תשלם משכורתכם, שתהיה מיתתו כפרה על כל עונותיו, וקורותיו וסבותיו, כליתה על כל חטאתיו. זאת נשיב אל לבנו הישן והנרדם, כי זה כל האדם, כבה מקרה הראשונים, וכן יקרה לאחרונים. לסוף נעלה על דעתנו, כפי קוצר ידיעתנו, להניח רגזנו ועצבון ידינו, כי מי לקחו כי אם יוצרו, ובגן עדן הסתירו, והשכינו בחצרו, ובין הצדיקים נתן לו נהלה, לשם ולתהלה. ולמה יפלו עלינו אימים, והחבלים נפלו לו בנעימים, עין לא ראתה אלהים זולתיך יעשה למחכה לו, לחזות בנועם ה׳ ולבקר בהיכלו.

אמר מרדכי הצידוני. אחרי ראותי הפלגת אבנר בקינתו, וכל מעשה תקפו וגבורתו, צהבו פני ואורו עיני, אז אמרתי הגויעה לי תנעם, אמותה הפעם, אחרי ראותי תפארתי בחיי, כפי מאויי. ושבחתי אבנר על מיטב שיחי, מיום צאתו מרחם בגיחו, ד׳ שלההו ורוחו, ורמזתי לו: אחרי אשר רעיוניך תבונות לבשו, ומזולתם נתקדשו, וחכמות רמות חדשו, התקוששו וקושו, וידע כי לבעבורו הדבר, ויאמר בחסידותו מה לתבן אל[3]) הבר, ואומר לו ומי

---

[1]) אדמה, כי גם ר״י הלוי השתמש במליצה הזאת באחד משיריו, ולא אדע באיזה מהם.
[2]) כ״ה בכ״י, וצ״ל: ותהיה אוחזת.
[3]) כ״ה בכ״י וצ״ל את הבר (ירמיה כ״ג כ״ח).

יקונן עליך ועודך בחיים, והרפתי זאת יגידו באיים, ואומר לו: החרפה הגדולה לאדם השלם בשכבו, אם לא יסופר בין בני עמו הדרו ומושבו, ואיך היה תפארתו בחייו ומצבו, יהיה ככלי אין חפץ בו. בזכרי לזאת בחושי [1]), אחזוני בני מררי מחלי [ומישי][2]), ותהי להרפות לי, ואם לא תקים יריעותי, לספר בטובותי, מי הוא אשר יעמוד להציל נפשי מיד שאול, ואדעה כי אין זולתך לגאול. אכן אבקש ממעלת כבודך, והדרך יהודך, להיות הקינה המחוברת, על לשון בני מדוברת, יתכבדו בה לעיני בני עמי להתבירום, כל רואיהם יכירום. ויאמר אבנר הנני אספרה כפי צחות לשוני, ואם בשת פני כסתני, ואומר אוי לי, בקינתי מבעי לי [3]).

הרי תימן אל טל ואל מטר עליכם, מדוע אתם תעיזו פניכם, להוציא פרי טובכם, גפן ותאנה ורמון, עם בראש תדהר ולוז וערמון, וכל פרי תנובה, ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה, הלא ידעתם כי שמשנו קדר, וירחנו לא תואר לו ולא הדר, וכוכבינו אספו נגהם, וכל איש על פני אדמתנו נדהם, וכל עצי השדה עלינו עולפה, כי המות הממנו אכלנו בכל פה, עד כי הידים רפות, והרגלים בהרי נשף מתנגפות, והעשתונות מטרפות, והאזנים תצילנה עד נחרשו, והעינים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו, והעצמות התקלקלו, והברכים התדלדלו, והלחלה בכל מתנים, ופיק ברכים, ובכל ראש קרחה, וכל זקן גרועה, וכל כתף מרוטה, וארצינו לא נרפאו שבריה כי מטה, ושמינו הקדירו מאורותיו, והגידו בעמים עלילותיו, וכל פנים השך משחור תארו, והזמן דבק ניגונו והרחיק שירו, והלבבות כדונג נמסו, והששונות מבני אדם פסו, ובתי השמחה נשסו, ונאסף כל שמחה וגיל, ומחגורת שק תחת פתיגיל, והשלום רחק, והיגון דחק, ונגשו יגון ואנחה, וערבה כל שמחה, והמספד שוכן על מפרציו, וכל גבר ידיו על חלציו, על אסיפת אבינו, רכבנו ופרשנו, מרדכי הצידוני, על פני חברו אבנר בן חלק התימני, הוא היה גבור בענקים, במלחמת ד׳ רעיוניו ירוצון כברקים, סבב כל גלילות הודו והורמוז ובצרה, להבדיל בין החומר ובין הצורה, ולכד במחשבתו כל חומה בצורה, ועבר בארצות בבל וחלב ודמשק, ולימודו בדרכו לא פסק, והגיע לגליל העליון עיר צפת וטבריה, וכל ארץ ישראל עד ציון וירושלם הבנויה, וראה הכמית, וראשי ישיבות, וקברי האבות, לידע דעת כל אחד מהם לא ישבות, ורכב אניות, ועבר בציות, ונפשו מתהלכת בין החיות, להשיב הצדק היושר והתום, ובעד כל אדם יחתום, והגיע למצרים וכוש, בקנינים ורכוש, וחתם בארצו ארץ התימן, כפועל ואומן, וישב בין עם לא אלמן, וריבץ תורה כפי כחו, בכל משכנות מבטחו, והשקה אחרים מיין רקחו, בדברי הקבלה, היתה לו דרך סלולה, ישב שם ימים ושנים, עם חברים מקשיבים דשנים ורעננים, עד יום גלות הארץ למגדלות, בגזרת אשר לו נתכנו עלילות,

---

[1]) בחילי?

[2]) ר׳ ש"ט א־דוטיאל בוידוי הנ"ל (שם ר"ו) יאמר: „לכן אם רב פשעי ומעלי, ראה עניי ועמלי, בני מררי מחלי".

[3]) לשון חכמז"ל בברכות ז׳ ע"ב. „מזמור לדוד קינה לדוד מבעי ליה".

את טעמו, ומאין מוצאו, ואנה מובאו. ויגד לי אדותיו וקורותיו, ונגליו וסודותיו, כי לימים שלח אליו נער צעיר לימים, מבני הרמים, שאלות וקושיות, על יסוד החכמה בנויות, וישב עליהם תשובות מאליפות מרובבות, כעדר הקצובות, ושמו א ב ר ה ם ב ן ז כ ר י ה ה ל ו י, ולא השלכתיו אחרי גוי, לבלתי שלוח אליו אגרת שלומים, מספרת שבחיו העצומים, ביד אורחת ישמעאלים, ובמקום ההוא עתידים יורדים ועולים, ואני מייחל בעת ההיא לבואם, או לראשם ונשיאם. ואומר לו בחייך, הראיני צחות לשונך, ורוחב עניניך, במהלל החכם ההוא, ואף כי לא ידעתיהו, ויראני מתק לשונו, ומקנהו וקנינו, ויאמר לי לשון צח ואם אני איש נכאה, אפס קצהו תראה וכלו לא תראה, וארא העולה במחשבו, והאבן היקרה הצובה ממחצבו, והנה כתוב בו:

כרם היה לידידי בהדרי משכיות לעיוני[1]) לבבו, וכר נרהב ירוצון בו כוסי כרעפי כתבו, ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שירק וגם יקב חצב בו, והשקהו מטורי מעייני תהלותיו, עד הפריחו שריגיו והבשילו אשכלותיו, וייף בגדלו, ועצם במהללו, כי רב חילו, כי אוזן מלין תבחן וחיך אוכל יטעם לו, וישלח אלי תשורה ממתק פרי מגדיו, לפי רוב חסדיו, ואוכל ממנו לפי דרכי, והנה פריו מתוק לחכי, אז ידעתי כי מעין החיים נוטע, ומן הגן הקדמון קבעו (?), ואבין בִּשְׁלֹוַהּ ההוא מכל סביביו, יסובו עליו רביו [2]), כי המבוקש להוציא ממנו יין המשומר בענביו, אז פורה דרכתי לבדי, והנה כביר מצאה ידי, יין טוב לשותיו, נודע בעמים פעולותיו, משמח אלהים ואנשים, כי הוא קדש קדשים, ואני כמתנצל להקל מעלי ולא להחמיר, כי השארתי שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, יינם לא יצא כל כחו, להגיד לאדם מה שיחו, הוא האדם הבחור צעיר לימים, גבור בתורה כזקן מופלג בא בימים, הבקי בהדרי העיון בספרי הקדש, אשר בטרם יצא מרחם נתקדש, א ב ר ה ם ב ן ז כ ר י ה ה ל ו י, אשר הבינו והִכמו הנותן בינה לשכוי, ירבו כמותו בישראל, עד יבא משיח צדקנו הנקרא שמו עמנואל, אז יבקע כשחר אורינו, ובצפיתנו צפינו אל איש עומד בין ההדסים, ומלאה הארץ דעה את ד׳ כמים לים מכסים, והנה העבד הצעיר זכריה בן סעדיה בן יעקב מעיר ריח תפוחיך, ומריח ריח מרקחיך, ומרבה שבחיך, ששאבת ושאלת כענין, ברוב בנין ורוב מנין, ויפה קרית, ויפה שנית, ויאות הקשית, יהי רצון מלפני אלהי השמים, להרבות גדולתך, ולהוסיף על תהלתך, וחכמתך תרבה, ונרך לא יכבה, ושלום עליך ועל כל הנלוים אליך, ועל בני גילך השבעים תמונתיך.

אמר מרדכי הצידוני, בראותי אגרת אבנר ומהללו, בשבח הנזכר ומעללו, כמעט נטיו רגלי, אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתיב עלי, ובעל דברים הגיע אלי, יסיר מלבי תרועה ושברים, ולא אהיה נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים, ואגיד לאבנר איך לבבי מבעיר, וסבת צאתי מן העיר, ויבכה בכי מר, ואני לבכיו בשרי סמר, ולבי ת[מ]רמר. ויאמר לי ואיך לא אבוש ואכלם,

---

[1]) כ״ה בכ״י ואולי צ״ל: רעיוני.

[2]) ע״פ מליצת הכתוב איוב ט״ז י״ג.

ב.

מחברת מ״ה מספר המוסר לר׳ זכריה בן סעדיה אלצ׳אהרי [1].

אמר מרדכי הצידוני. בראותי ימי קלו מני רץ, ויגוני בקרבי הגבול פרץ, ומרי שיחי להכי נמרץ, אז אמרתי הנה לשלום מר לי מר, ולבי נמס ומעי בקרבי חמרמר [2], בזכרי יום הדין יום חשך רע ומר. הוא יום הקפדה [3], וקרבו ימי השילום ימי הפקידה, ויום השמן והרזה, בית אבנים יחזה, כל עצמותי אחזו שער וחלחלה, פח ופחד ובהלה, ורעיוני אחזתם רעדה ושנתי ממני נדדה, וכמעט הייתי מאבל לעם לציים, לולא האמנתי לראות בטוב השם בארץ החיים, אז ידעתי כי דורי נסע ונגלה [4] מבין אחי, לבית מועד לכל חי, אמנם ברעפי בקרבי יעצוני, ובליותי בלילי יסרוני, כי אין מי שיבא אחרי, לכפר בשבחי, ומרה על שהין לבי ויחי, ולא רע וחבר ידאג לקשי יומי, ולא בן ממלא מקומי, על זאת בשרי עלי יכאב, ונפשי עלי תדאב, בן חכם ישמח אב, ולבי יחיל בקרבי, ונשמה לא נותרה בי, ומי יחזק נחשלי, ואימות מות נפלו עלי, וסוף ים הדאגות חבוש לראשי [5], וכמעט שכנה דומה נפשי, כל ימותי ועיני בכות, ועל משכבי בלילות, ורעיוני עומדים בין שני הסעפים, נרפים הם נרפים, אם אדברה נגלו אשמי, והחרשתי בלו עצמי [6], ואצא חוץ לעיר למצוא לנפשי נחת, מן האש אשר בקרבי מתלקחת, ואשב תחת אחד השיחים, להמציא רפואה לצנים פחים, והנה איש ראיתיו מרחוק, הולך יתומו לברי חוק, והזמן כפף קומתו, מתהלך במדבר על משענתו, ובידו אגרת, רצופה בדר וסוחרת, במהלכו מביט אליה, הופך בבגדו עליה, מתבונן לבונן מליה, וישב בדרכו עיף ויגע, כאיש אשר לא יודע, ואני בבני ימי אוהב הרע, וארוץ לעמתו לראות עמלו וטרחו, להגיד לאדם מה שיחו, ובהגיעי כמעט ראתה עיני, והנה הוא אבנר בן חלק התימני, ויעמוד לכבודי בלי כח האיש הנאהב, ואהי כאיש אשר מצא כלי זהב, וישקני מנשיקות פיהו, ואני חבקתיהו, אמצתיהו אף עזרתיהו, ואדרוש לשלומו, ואיך שנה זמן

---

[1]) ראה לעיל צד ט.

[2]) כ״ה בכ״י, וצ״ל: חמרמרו.

[3]) מלשון: קפדתי כאורג חיי (ישעי׳ ל״ח י״ב).

[4]) מליצת הכתוב בישעיה ל״ח, י״ב.

[5]) עפ״י מליצת הכתוב ביונה ב׳ ו׳.

[6]) דומה לזה יאמר ר׳ שם טוב ארדוטיאל בוידוי: „רבונו ש״ע בראותי בחורותי סר הלבי: כי החרשתי בלו עצמי, ואדברה נגלו אשמי" (מחזור קטן כמנהג תלמסאן, ליוורנו תרכ״א, צד ר״ה).

השמחות גברו, ופזורי הגילות נחברו, בהגיע הבשורות, המאירות כמאורות, לפקות עינים עורות, אשר פצחו לפניהם הגבעות רנה, ותהיה לארץ בהם אחרי בלותה עדנה, וישישו נבכי תהומות, וירקדו צבאות מרומות, ויובילו לרוחות מנוחות, ולטוחות שובע שמחות, וירפאו הנפשות האנושות, ויחליטו הגופות הנגופות, ד׳ יתן אומר המבשרות צבא רב, בהגיע הגאון הרב, אור מזרח ומערב, אשר זכרו לכל חיך יערב, והסדו מגדל עז ביום קרב, וצל סלע ביום חורב ושרב, יורש התבונות, ומעין האמונות, וסגלת המלכים והמדינות, למען אשר בשמו במאד צבאות החכמה יצבאו, ודגלי המזמה יתנשאו, והמשוטטים ברחקו לבקש את דבר ד׳ ולא ימצאו, לא ירעבו ולא יצמאו, כי קול יעביר כמאז במצרים, הוי כל צמא לכו למים, ויפרוש לחם התעודה, לקהלות ישראל ויהודה, וישלח בציות, מעינות נטיות, וישים מגדלי התושיות, בנויים לתלפיות, על כן התבשרו בבאו הקהלות, ונמלאה הארץ תהלות, עד העין שבח לצורו יתנה, וכפים מקיר יענה, ופלגי יאור יתהללו, ואגמיו יתגדלו, ופורשי מכמורת אחרי אומללו, פניהם בשמחה יצהלו, וקנה וסוף אשר קמלו, לעולם לא יכשלו, כי הגביר פישון מימיו, והפיץ גלי זרמיו, להקביל פני נגיד מְכֻּוָּנו, ולהדמות לרוחב לבבו ובינו, ולנדבת ימינו, כפי יכלתו ואונו, לדעתו כי יקרה חכמתו הג[דולה, עד] [1]) ארץ החוילה, וזכו פניני לקחה ואמרותיה, מטורי בדולחה ומרגליו [2]), על כן יחושו נחליו, ויתרוצצו גליו, לחנות בגבוליו, ולנשוק מדרך רגליו, ולהתעדן בזוהר הדרתו ולהתברך בברכתו, ואף כי הע... [3]) נדודו, ונפרדו ששונותם לפירודו, היום עטו מעיל שמחה, ונסו יגון ואנחה, ויתבשרו ברבות כבודם, ותרם על הזמן ידם, ובו... [4]) אנחנו עבדיו, ומקנת חסדיו, השכורים ביין [5]) דודיו, כי לנו בשמחה הזאת עשר ידות, והיה רצוננו, ומחשבת רעיונינו, בכל רגע ועונה, להיות ממקבילי הודך ראשונה, ומקוראי שלומם בלבבם, מפיהם ולא מפי כתבם [6]), אך ברוב ענינו, עצרנו חליינו, מלמלאות מאויינו, והנה פני אדוננו הקבלתי, במנחה מבית נכותו שללתי, ואם נואלתי, ולעשות הסכלתי, כי העליתי נרות סעיפים תמהים [7]), לפני אוריו הנגוהים, אדוננו חכם כמלאך האלהים, וענותו תעביר על מדותיו וימחול על כבודו, ויתנהג עמי במדת החסידות, וידינני בדין הידידות, והאל ישים מטה עוזך פורה, ושמש כבודך לעולם זורח, ושלומך עודף וסורח, עד בלי ירח אמן. —

---

[1]) כן נ״ל להשלים החסר בכ״י.

[2]) מרגלותיה? [3]) חסר בכ״י והח׳ ר״ד קויפמאן כתב לי: אולי יש להשלים הכרע הבריעם.

[4]) חסר בכ״י.

[5]) צ״ל: מיין לפי מליצת הכתוב ושכרת ולא מיין (ישעי׳ נ״א כ״א); ואולם מליצי ספרד כנכו את הפעל שכר אל שם ע״י ב׳ השמוש, כמו שכ׳ רי״ה בתוכחתו: ימי האדם צבא: „ביין נוער שכרתי״. —

[6]) לשון חכמז״ל; ראה גטין ע״א.

[7]) במליצה הזאת כבר השתמש רשב״ג בשירו: שאלוני סעפי התמהים לעבור.

ולפני המודיו[1]) השרים היקרים, והחכמים הנאדרים, אוספי המהללים, שני המאורות הגדולים, בראשם כגקמ״ו[2]) אברהם איש החמודות, וארון התעודות, דביהר בחסידות, העודה מהדרה הנזר והעדות, רב הפעלים, אשר במהללו אמרו המושלים:

- ˘ - - - ˘ - - - ˘ - -

בְּקֶרֶב תבונות אם זרועו יחשוף, יהלוץ בחרבות מאמריו כל ענק
כי רב עלי ראש כל מתי שכל לציין יקר ועל צואר מתי חכמה ענק

ואהיו כגקמ״ו שלמה, יתמיד האל שלומו, נצר השררה, וחוטר התפארה, אשר נטעי התבונה בלבו נטע, ומפרי עץ הדעת אכל ושבע, ובשכלו אל עץ החיים נגע, וכל אשר ידרשנו ולהתעד[3]) במתק נאמו יבקשנו, בית אל ימצאנו,

- - - ˘ - - - ˘ - - - ˘

במלחמת מזמות מַאֲוָיו וכתרֵי הוד ושכל טוב בזוזיו[4])
וקנה כל בני חורים לַעֲבָדָיו[5]) בצוף לקחו והסדו לא בזוזיו

האל ימלא משאלותם, ויאריך בטוב ימותם, ובנעימים שנותם, וישמר מהרה בחברתם, הנשָׁמות הנשַׁמות מחלי פרידתם. ואפשר נספר לפני אדוננו, כי נדודכם החריד רעיונינו, ויעזבנו נסים ממוקש למוקש, ואין דורש ואין מבקש, וכל איש במדבר אולתו תועה, כצאן אשר אין להם רועה, כי נסעת ותעזבני הלצון, ולא הודעת על מי נטשת מעט הצאן, הבריזה[6]) ברזה תבעט, וכבוד הכבודה בעיני הנקלה ימעט, ויצאו האילים המתחבאים מפחד הארי, וינגחו נחשלי הצאן בחרי, וירבו בשתי הערים, השוררים והמורים, אך במוך לא ישים לבו לאלה הדברים, כי כל משכיל ידע שהמעלה הגדולה היום לשמש, אחרי אשר ערבה אמש[7]). ומעת שם אדוננו מגמתו למצרים הוכו כלם..[8]) ברבים, ויפול המחנה וינוס המולך, ובהבל בא ובחשך ילך, וכמעט נמס לבם כדונג, ויהיה כקנה רצוין ברוח סערה יתמוגג, בעת אשר נהלי הששונות שטפו, ורגלי היגונות נדחפו, וצבאות

---

[1]) על הוראת המלה הזאת במובן בן כבר השכילו להבר הח׳ צונץ בספרו על הפיוטים צד 427 והח׳ ר״ד קויפמאן במה״ע החדשי מאגאצין חלק ט׳ צד 38.

[2]) כבוד גדולת קדושת מורנו ורבנו.

[3]) ולהסעד?

[4]) ע״ד המלה הזאת כתב לי הח׳ ר״ד קויפמאן נ״י לאמר: „בזוזיו ר״ל הם הבזה והשלל אשר ישלול במלחמתו, כי גם אויביו ישלים אתו עד שיכתירוהו בכל הכתרים וימצא שכל טוב בעיני האנשים עד שיתמכרו לו לעבדים בלי מקנה וקנין בזוזים ובכסף, כ״א לקוחים בהוד לקחו ובצוף אמריו המתוקים״.

[5]) הוא נגד המשקל, ואולי צ״ל לְעַבְדָיו בעבור המשקל.

[6]) לדעת הח׳ רד״ק הנז׳ צ״ל: הבריה (יחזקאל ל״ד כ׳) והטעות נולד ע״י כפל היו״ד בכתובת ברייה.

[7]) וכן אמרו המושלים: אין האור נכר אלא מתוך החושך.

[8]) חסרה מלה אחת בכ״י.

א.

מכתב ר׳ יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר׳ דוד בן אברהם בן רמב״ם ידידו[1].
וכתב אלי אלנַגיד ר׳ דויד ש״ץ[2]) ענד סמע(א)ה באתגאהה אלי מצר בעד
גִיבתה ענהא פי ענַה מדַה סנין[3]):

עתה אקום יאמר פודה את ישראל מצרותם
לשיב מלכות בית דויד ול־ הושיב בניו על כסאותם
עוד לא תועים יהיו רועים לדהות עמי ולזרותם
עוד לא ידאב לבם כי עב־ די דויד הוא ירעה אותם.

צעיר העברים יוסף בן הרב תנחום הירושלמי יכפול שלומו שבעתים, ישתחוה ממקומו על אפים, לפני גג״ק יצת״ס[4]), ראש ראשי התעודה, ונגיד ישראל ויהודה, עמוד התורה, ושמש האורה, הרב הנהדר, הגביר הנאדר, הנשאר מגודרי הפרץ שריד, ועל עם ד׳.. [5]), מ״ו ואדונינו דויד, גבירנו ונסיכנו, ונשיא אלהים בתוכנו, אשר דֶּרֶךְ רצון צורו דָּרַךְ, וקשת המזמה במלחמת החכמה דרך, וכל איש [תב]ונה מברכתו יבורך, ולהם תושיה לכל שואל ערך, המלא מחמדים בלי דופי, כליל חכמה ומכלל יופי,

גבר לכל חמדה יקרה אספה נפשו והיא לנתיב אמת משכלת
ושדי תבונה מימי ילדות עדן ינקה וגזרה בל תהי נגמלת
עד קוראיו דויד לענותו בעת שמעו דבריו אמרו קהלת.

עדה מעדי הענוה, לוית חן יקרה ונאוה, וישימה בלבו שכונה ונוה, וכל משכיל ממנו ילמד ולקנות מדותיו יתעורר, כאשר אמר המשורר[6]):

ענוה עד מאד יְקָרָה ומעלתה מהודרת לבבי בה דבוק תמיד
הכי האות עלי טובה והוד יפיה היותה סות וחלק לגביר דויד,

[1]) ראה לעיל צד 7 [2]) שמרהו צירו.
[3]) וכתב אל הנגיד ר׳ דוד ש״ץ בשמעו כי שם פניו מצרימה אחרי אשר היה רחוק ממנה בענה (שם מקום בתימן? ע׳ בספר המלים הגיאוגראפי להח׳ Jacut ה״ג צד 737) כמה שנים.
[4]) ר״ת אשר לא אוכל לבאר אותם. ואולי ר״ל: גאון גדולת קדשו ישמרהו צורו תרוכם מלכותו.
[5]) חסרה מלה אחת בכ״י.
[6]) והוא הכותב בעצמו.

ד. המאמר הרביעי הוא: הקדמת ר׳ יצחק בן שלמה בן אבי סהולה [1] לפירושו על שה״ש. הוא ר׳ יצחק, אשר חבר את הספר משל הקדמוני, הנדפס זה פעמים רבות, ואשר כבר הרבו לדבר אדותיו: רי״ל דוקס במה״ע *Isr. Annalen* שנה ראשונה *(1839)* צד *131*; רמש״ש בספרו *Manna* צד 113 וברשימתו הגדולה צד 1150 והלאה; סאלפילד בספרו על הפרושים לס׳ שה״ש [2] צד 106 והלאה. רי״צ נולד בשנת 1244, כאשר הוכיח רמש״ש ברשימתו צד 1150 וכן כתבו גם רי״ל דוקס[3] וסאלפילד[4]. אולם בשנת מותו של ר״י נחלקו הדעות. הח׳ וואלף בספרו ח״ג צד 617 כתב, שר״י מת בשנת 1259, ואולם לדעת ר׳ משה זכותא [5] ר״ד גאנז [6] ור׳ יוסף בן צדיק [7] מת בשנת 1268, ואחריהם נמשך החכם די רוססי [8]. ואולם זה וזה לא יתכן, והאלהים יודע.

את פרושו על שה״ש כתב ר״י בהיותו בן ארבעים שנה, והוא היה אז גר בארץ נכריה, כנראה ברור מהקדמתו. את ההקדמה הזאת הזכירו כבר כותבי הדורות, והה׳ ניבואיר הדפיס דברים אחדים ממנה ברשימתו לכה״י אשר באוכספורד 343. ואולם בשלמותה לא יצאה עוד לאור בלתי היום [9]. מלבד שני ספריו הנזכרים, כתב רי״צ סהולה גם פרוש לס׳ איוב, והוא נמצא באוכספורד, כ״י רד״א סימן 221 בתבנית פוליו. —

---

[1] וואלף בספרו ח״א צד 673 כתב: סגולה, ואחריו נמשך גייגר, מלא הפנים צד 18, ואולם הנכון הוא: סהולה, והוא כנוי ערבי להשם העברי יצחק או שמחה, ראה רמש״ש Manna צד 113 בהערה; Catal. Bodl. צד 1150.
[2] Salfeld, Das Hohelied Salomos, Berlin 1879.
[3] Isr. Annalen משנת 1839 צד 131.
[4] בספרו הנזכר צד 106.
[5] ייחסין, דפוס אמשטר. דף ק׳.
[6] צמח דוד דפוס פפד״מ תנ״ב דף מ׳:
[7] סדר החכמים וקורות הימים להה׳ ניבואיר צד 96.
[8] באוצר המלים ההיסטורי (Hist. Wörterb.) העתקת האמבורגר צד 283, וישם נקרא רי״צ בשם Saholi וזה טעות.
[9] את ההקדמה העתקתי באוכספורד מתוך כ״י רד״א סי׳ 221 דף ל״ז ע״ב—ל״ח ע״א.

ובו לבש זמן עדיו יהאיר
 פני תבל כשושנת עמקים,
וכמה סבבו על חוג ארחיו
 ונלאו מלהשיגו ענקים,
ונלאיתי להשיג קין שבחו,
 וכהותי ורעיוני רחוקים,
ואם לקחו מיודעיו לחלק
 באהבתו — ולי תשעה חלקים,
ונפשי תערוג לדבש לשונו
 כאיל תערוג אל האפיקים.
כאישון ינצרהו האלהים
 אשר יְרֶה לְאֶבֶן הָאֲרָקִים,
ואודה אל אשר האיר לעמו
 במורה טוב, להציל העשוקים,
ואתחנן למול ביתו בכל לב
 בנפש קוראה ממעמקים,
אקוה לחזות משכן דבירו
 אשר נטה והרקיע שחקים.

אלה הם דברי ר״ז אלצ׳אהרי ע״ד ר׳ סעדיה בן יוסף השני, ומהם יודע לנו, כי ר״ס זה היה אחד מחכמי תימן הגדולים וכי חי בזמנו של ר״ז, ר״ל בראשית המאה הרביעית לאלף הששי. ר״ז לא הגדיל את ערך ר״ס בתור משורר, ובאמת שיריו הם בלתי נעלים ונשגבים, וגם אינם מובנים היטב, יען הבנים בהם דעות המקובלים וסודותיהם המכוסות באפל וערפל התולתם. מר״ס מצאתי בכ״י ברלין הנזכר את השירים האלה:

1) אבדה אסבה אלמעבור (ערבי ועברי), צד 71.
2) אשאל לנורא, עונה לעמו בצרה (עברי וערבי), צד 74.
3) יום אזכרה רעי לבי מאד השק (עברי) צד 29.
4) לבי לעלמה אהובה (עברי) צד 55.
5) לנר ולבשמים נפשי מיחלה (עברי) צד 10.
6) סלאם אלהה באלהאני (ערבי) צד 65.
7) שמש בגבעון דום (עברי) צד 33.
8) ששתי בעלמה זכה טהורה (עברי וערבי) צד 75.

מכל אלה ברותי את הסי׳ 4 ואת הסי׳ 5 והדפסתי אותם בחוברת הזאת, למען יִוָּדְעוּ ע״י דרכי ר״ס בן יוסף זה בשיריו. —

אשר נטה והרקיע שחקים
כספירים ראִי מוצק חזקים
וגלגלים יסובבו בלכתם
וגשם על פני תבל מריקים
וארץ על בלימה היא תלויה[1]
והעמיד כל אפסיה והקים,
ובחר לו בישראל סגולה,
למען כי ברית כרת להקים.
אשר עשה במצרים פלאות
ויסד עז בפי עוללים ויונקים.
והנחיל דת ותושיה בסיני
לישראל, בקולות עם ברקים.
תמימה היא, משיבה לנפשות,
ברוב עדות משפטים וחקים,
וחנן בה יחידים השרידים,
פשטיה, וסודות העמוקים.
גאון הדור סעדיה בן יהוסף,
שמועתו מעידה בשוקים,
גבורתו בארבעה ועשרים
ודקדוקם, בלבו הם חקוקים.
שמו נודע בטוב משא ומתן[2]
ומבין הוא לארבעה פרקים,
ולו משרה ומוסר וענוה,
ותוכחות בפיו כמה מתוקים!
ועל זאת מלאכי חן חופפוהו
וערבו לו לשמרו מנזקים,
לדעתו מאסה נפשו ברשע
ומדות האמת אצלו השוקים,
ומדבשו יְקָבֵינוּ מַשִׁיקִים
ומשכלו מזויינו מפיקים,
וכל השואבים מימי מקורו
חסידים הם ומכל חטא מנוקים,

[1] כ"ה בכ"י, ואולי צ"ל: הוא תְּלָאָהּ. [2] בדברי תורה.

ג. כאשר בדקתי את הדיואן לסאלם אלשבזי (ראה לעיל צד 11 הערה 6) התמונה בכ״י בברלין, מצאתי בו מלבד שירי ר״ז אלצֿאהרי שירים רבים למחבר אחד שמו „סעדיה בן יוסף״, ואחרי אשר קראתי את כלם חויתי את דעתי (במאמר אדות ר׳ סעדי׳ גאון בתור פייטן, אשר שלחתיו לידידי מו״ה צ. ה. גרינבערגר) כי לא לר״ס גאון המה, והרצתי את משפטי זה מטעמים שונים. א) השירים האלה בנויים המה על המשקל, ואנחנו ידענו נאמנה, כי לא שר רס״ג שירים שקולים, כי כן העידו תלמידי מנחם (בתשובותיהם צד ד̄צ): „הרא רב סעדיה ז״ל יש לו כמה שירים וכמה חרזים ולא נשקלו במשקל הערב והיתה בעת ההיא צעיר תלמידיו בכל שכל ובלשון הערב ומשקליה לא רחבת מבינת גדול מוריך, ולולא ראה הוא כי לא יתכן[1]) להביא משקל הערב ביהודית היה מקדמך ולא קדמתהו אבל ידע כי לא טוב הדבר ולא נכון לעשותו פן תשחת הלשון...״ ותלמידי דונש לא השיבו ע״ז בתשובותיהם כי לא מצאו מענה; ב) רס״ג לא חתם את שמו בראשי החרוזים, רק פעם אחת בהקדמתו העברית לס׳ האגרון עשה כזאת, ושם התם את שמו הערבי „סעיד בן יוסף״ ולא „סעדיה״; ג) רס״ג לא היה לו עסק בחין ולא הכניס בשיריו את למודי המקובלים, אשר בדורו לא היו עוד כלל; ד) לשון השירים אשר לפנינו שונה מאד מלשון רס״ג בפיוטיו ושונה גם מלשון יתר הפייטנים הקדמונים. מכל אלה הטעמים ועוד מטעמים שונים אשר לא בארתים פה, החלטתי כי היה עוד ר׳ סעדיה בן יוסף אחר מלבד הגאון, אשר היה חי בתימן בזמן סאלם אלשבזי או זמן מה קודם לו, אך לא עלה בידי למצוא זכר לר׳ סעדיה בן יוסף השני אף אחרי התפוש והדרישה הרבה בכל הספרים הנדפסים.

ומה מאד שמח לבי במצאי במחברת ג׳ מספר המוסר לר״ז אלצֿהארי[2]) (בכ״י דף י״ט ע״ב והלאה) דברים יקרים ע״ד ר׳ סעדיה בן יוסף השני אשר בקשתיו ולא מצאתיו זה זמן רב! שמחתי על המציאה הזאת כמוצא שלל ומהרתי להעתיק לי את דברי ר״ז, ואלה הם:

„... ויתנחם אבנר וביגונות בחל, ויקחם ויעבירם את הנחל, וישאג שאגת אריה וקול שחל, ויאמר להם דעו כי אני אודיעכם סבת בכיי, בארץ עניי, זכרתי אדם גדול בארצנו, והוא עטרת ראשינו, קבץ המדות החמודות, ולו בהן עשר ידות, עם מיטב מהללים, ולו שם בגדולים, סעדיה בן יוסף, לכל החכמות מאסף, לו יד ושם בארבעה ועשרים, ובלעדיו איש את ידו ואת רגלו לא ירים, ובשתא סדרי משנה, בעל תבונה, ובשכלו טמון, חבור רבינו משה בן מיימון, והמאיר קצוי נשיה, פרוש רבינו סעדיה, וכאשר חברתו זכרתי, והעת אשר ממנו נפרדתי, אז בכיתי, ובימים אשר הייתי, בעירי, עליו אמרתי בשירי:

[1]) בכ״י היה כתוב: „ולו ראה הוא כי לא יתכן״, והמו״ל הגיה: ו[לו]לו ראה הוא כי (לא) יתכן״, ולי נראה יותר להגיה, כאשר הגהתי בפנים. [2]) ראה לעיל צד 9.

גולה וכתרת, לכבוד ולתפארת, כלם יהיו על פי שני האנשים הַגְּבִרים, המה הגבורים, לכל שיח ומליצה נודעים, ועל פיהם דונים ונוסעים, מודיעים נועם ידידותם, ואומין חברתם, ומיטב אהבתם. וכבר קדמני [בזה הרב[1]] והודה חריזי בספרו[2]), על פי הימן האזרחי והבר הקיני במאמרו, והוא למד מן החכם הישמעאלי אלחרירי[3]) בעל המליצות הרמות, בין אחיו יפריא, ובאמת אין ערוך אליו, בשיחו ומהלליו, נחלי דבש נחליו. עבר הגבול בחידות ומליצות, ועדרי המשלים במעון ספרו רובצות, באור שכלו יהל ערבי. האמת יורע דרכו[4]), כי אין ערך בערכו, אמנם אמר החכם לבנו במראת שפקו, איזה עשיר השמח בחלקו, והנה באתי עד הנה, להשיב את נפשי האנונה, במעט משבלי הלקט המתפרד מן המחברים, ואף כי אנכי לא איש דברים, אמנם אני נסמכתי על החכם הדובר בניבו, כל האומר שירה בעוה״ז זוכה יאומרה לעוה״ב[5]). על כן קדמתי בשיחי לפני האל ובתוך קהל ועדה אהללנו, ויעלוז לבי ומשירי אהודנו״.

היוצא לנו מן הדברים האלה הוא, כי ר״ז סבל תלאות רבות עד אין מספר, כי הובא במאסר וגם הגלה בראש הגולים אשר הגלו מ צ נ ע א בשנות השכ״ח—השכ״ט. גם בן דודו של ר״ז, סאלם אל שבזי[6]), יספר לנו דברים אחדים ע״ד הגזירות הרעות האלה בקינתו אשר נדפסה בס׳ אבן ספיר ח״א צד ק׳. גם זה יודע לנו, כי ר״ז היה אוהב את השפה הקדושה בכל לבבו ובכל נפשו.

ספר המוסר כולל ארבעים וארבע מחברות, כתובות בשפה צחה וקלה, בחרוזים ולא במשקל (Reimprosa), כדרך ר״י אלחריזי במחברותיו. תוכן עניני המחברות נמצא בראש הספר. מדברי ר״ז במחברותיו יודעו לנו דברים רבים הנוגעים לקורות בני ישראל בארץ תימן, וגם ידיעות רבות ע״ד הכמים רבים יושבי הארץ הזאת נמצא בְּהֵנָּה.

משירי ר״ז נודעים לנו: א) תוספת לשירו של רשב״ג הנודע בשם כתר מלכות. שירו של ר״ז מתחיל במלות: „ד׳ מי יגיע עד תכלית״ והוא נמצא בכ״י אשר בבית עה״ס למורי הה׳ ר״א ברלינר, כאשר הזכרתי למעלה. ב) שירים שונים בדיואן אלשבזי (כ״י ברלין סי׳ 598) והם:

1) אחרו מועדי מנוחתי, צד 21
2) אי גבורתך ימין אל, צד 44
3) אכסוף לומר מי יראני, צד 10
4) אפטיר בשיר שפה ולשון צח, צד 3
5) לקראת פני שבת, צד 10
6) מתוק למצוף (?) ופנג, צד 7.

---

[1]) ב׳ מלות האלה כתבתי ע״פ ההשערה. בכ״י הן מטושטשות ולא יכלתי לקרא אותן. [2]) תחכמוני. [3]) ואלחרירי גם הוא הלך רק בעקבות המליץ הישנעאלי אבו אלפצל אחמד אלהמדאני, ראה Rückert, Makamen p. 68 ובס׳ עשרה שערים להח׳ קעמפף ח א צד XVI. [4]) „אמת״ בלשון זכר; ובכ״י נפל טעות וצ״ל „האמת יורה דרכו״. [5]) מאמרם במס׳ סנהדרין דף צ״א: [6]) דיואן של סאלם אלשבזי נמצא בבעה״ס בברלין (כ״י "8 סי׳ 395 וסי׳ 398, ובבריטיש מוזעאום (סי׳ Or. 4114) ובכ״י האחרון נמצא שם ספרו, והוא „חפץ חיים״, ובמ״א אוסיף לדבר אי״ה על כה״י האלה. —

בהקדמתו לס׳ המוסר וריענו ר״ז את הסבה, אשר הניעתהו לחבר את ספרו, ויען כי דבריו יועילו אם רב ואם מעט לידיעת קורות אחינו בארץ תימן, אמרתי להעתיקם פה:

„אמר הצעיר זכריה בן סעדיא בן יעקב אלצאהרי: הודות אל הסבה הראשונה, והמחשבה העליונה, הוא האל ית׳ הבורא עולמו יש מאין, אליו כל נברא ישא עין, מחויב וראוי להודות לו על כל מדה ומדה, אהללנו בתוך קהל ועדה, נשאני לבי לספר קצת מהקירות המגיעות אלינו, ומהצרות התוכפות איתנו, אנחנו רוב הקהל השוכנים במדינת צ נ ע א, כמעט היינו כצאן אשר אין להם רועה, להודיע דור אחרון, אקרא אליהם בגרון, ותהי התחלת המאורעות, בגזרת תמים דעות, בשנת ה ש כ׳ ח הנות אל אם קפץ באף רחמיו, לשארית נחלתו ועמיו, בשנה ההיא גבר הישמעאלי, על עם נימר והכה אותם בשלו, ואסר אותנו במאסרו למכמס[1], ועם כל זה נותנים המס, ובלתה פרושה, והיינו באופל ועלטה, עד אשר קצתינו בחיים קצו, ומספר חדשיו חוצצו, עד ראש חדש אב משנת ה ש כ׳ ט פזר אותנו בכל מגדל, העני והאביון והדל, ונהי בוכים ואוננים, נערים עם זקנים, מכובלים בכבלי ברזל, וכל עין בדמעתה תזל, מדם לעבודתם נמסרים, ומהם היה טוחן בבית האסורים, בעירום ורעב וצמא וחסר . . .[2]) תואבים, פירש אין להב, לשבור רעבון בטניהם, והצרים שמו אותותם אותות, כי ראו היקרים חבקו אשפתות, והרשים לכל סוג להבר (?), גוע מבלי יודע ואין קובר, וכדומן ל א ד מ ה היינו, ונהי כטמא כלנו, על צוארינו נרדפנו, יגענו ולא הונח לנו, כמעט אבדה תקותנו, ונכזבה תוחלתנו, ואין אוסף לחרפתנו. אחר זה אמרתי אני בלבי, ובמה אניח רוגזי ועצבי, ונשמה לא נותרה בי, ואקים להזק נחשלי, והקים ברכי כושלי, והנם כרגע אובדים, וידי מעט כבדים, הוספתי והתאמצתי, ובלי כח עמדתו, ואכתוב לנפשי ספר, לכל מר נפש נמסר, קראתיו מכובד המאסר, ספר ה מ ו ס ר, להיות כל הקורא בו, בארשת שפתיו וניבו, לוקח לעצמו מוסר, מהקירות והתלאות שהגיעו אלינו, ברוב פשעינו ועונינו, ואז יתן אל לבו, להיות כעבד לפני רבו, ויפריש פרשי יצרו ורכבו, וילכוד מצודתו להכחידנה, והכבס באחור ישבחנה. מלבד ידיעת הלשון הקדושה, הראויה להיות על לבני חרושה, שגורה בכל פיות, בנויה לתלפיות, ואולי בזה תהיה למכתנו צרי, ועץ חיים עושה פרי. ואולם הבינותיו על פי שני אנשים זרים ממני, מ ר ד כ י ה צ י ד ו נ י ו א ב נ ר ב ן ח ל ק ה ת י מ נ י, בעבור מנין שנותיהם במניני[3], והאלקים יהיה עם פי בהגיוני. — והרקתי הספר ההוא למחברות, לענינים . . .[4]) לכל הקורות אותי, במאסרי ובגרותי[5], בתוך בני עוני בדלותי, על פי שני האנשים הרשומים, הגלויים והנעלמים, להיות הדבר ערב לדורשיו, ונאה למבוקשיו, אחד מדבר והשני יענה, ליסד בתי הקינים והשירים, והאחד טירותיהם בונה, או דברי אגרת, לענינים טובים מזכרת,

[1]) כ״ה בכ״י, ראה עזרא ב׳ כ״ז; ואולי צ״ל בזה: למרמס. [2]) שורה שלמה חסרה בכ״י. [3]) צ״ל: כמנין שמי, והחשבון אינו עולה יפה. [4]) שורה אחת חסרה בכ״י. [5]) בכ״י: בגירותי ובמאסרי.

ב. המאמר השני אשר אוציאהו האורה במחברת הזאת, הוא לר׳ זכריה בן סעדיה בן יעקב אלצ׳אהרי. המחבר הזה לא נודע הוא לנו מתמול שלשום, ואני לא מצאתי עוד אדותיו דבר באחד הספרים הנדפסים, ואולם חשקה נפשי לדעתו, מאז מצאתי ממנו[1] תוספת „לכתר המלכות" אשר שר לנו המשורר הנשגב ר״ש בן גבירול ומאז ראיתי את שיריו באחד מכה״י המונחים בבעה״ס פה ברלין[2]. ויהי בבאי אוכספורדה ואמצא שם ספר מחברות לר׳ זכריה שמה לבי שמחה גדולה עד מאד ואמהר לשים עיני עליו, ולחקור ולדרוש אולי אמצא בו דבר ע״ד ח״י מחברו. וזה אשר מצאתי: ר׳ זכריה אלצ׳אהרי היה אחד מחכמי ארץ תימן בראשית המאה הרביעית להאלף הששי. [3]) כבר בימי עלומיו שבע ר״ז מרורות ובהיותו כבן עשרים שנה[4]) מוכרח היה לעזוב את ארץ מולדתו ולשום לדרך פעמיו למען בקש לו מנוח. ויסע זכריה הלוך ונסוע מעיר לעיר וממדינה למדינה, ורגלו דרכה על ארץ הודו, הורמוז ובצרה, גם בחלב ובדמשק לא הרגיע, גם בצפת וטבריה וגם בציון וירושלים לא מצא מנוח לו, גם עד מצרים וכוש הגיע, ועד ארץ כשדים וארץ פרס בא — אך ישועה לא היתה לו, לזאת נאלץ היה לשוב לארצו ולמולדתו[5]) ויגר בעיר צנעא, אשר היתה בעת ההיא אחת הערים הגדולות בארץ תימן [6]), ימים רבים ושם „ריבץ תורה לפי כחו". ר״ז היה חכם בחכמת התורה הכתובה והמסורה, ואולם גם בנסתרות היה לו עסק, כי הדרישה בח״ן היתה אז בארץ תימן בכל עצם תקפה ועזה. מדברי עצמו למדנו[7]), כי לא חדל מלמד את דבר ד׳, לחברים מקשיבים לקולו, כי „העיר פרושי כמה אגדות סתומים" וכי חבר שירים רבים וגם שלשה ספרים, הלא המה: ספר צדה לדרך על התורה, ספר הענק על המלות המשותפות (והלך בזה בדרך רמב״ע), וס׳ המוסר. והנה משני הספרים הראשונים אשר הזכיר ר״ז לא נודע לנו עד מה. ואולם ספר המוסר נמצא בכ״י באוכספורד, וממנו העתקתי את המאמר הנדפס בזה (צד 20 והלאה).

---

[1]) במחזור צנעא כ״י, אשר ביד מורי הח׳ ר״א ברלינר.

[2]) הכ״י כולל את הדיואן מהמשוררים אל שבזי (אב ובנו); גדלו הוא 8° ומספרו 589 ראה להלאה צד 11 הערה 6.

[3]) בשנת שכ״ט או מעט אחריה כתב את „ספר המוסר", כאשר נראה להלאה.

[4]) כן יאמר בס׳ המוסר (דף ק״ס.): „במה אתנחם מיגוני, וכמעט קט ואינני, כ מנעורי וגדלני כאב, בימי חרפי דמעי נשאב, ובימי עלומי, נהפכו שמי, עד עשרים שנה, ונפשי מעונה, רמשב והלאה עצמה התלאה, כי הימים הדפוני, והמדברות דחפוני, והרעות אפפוני, ועד בלעי רקי לא ירפוני, עד סבותי...". ואמרו „גדלני כאב" מוסב על היגון ור״ל, כי מנעוריו גדלהו היגון כאב, ולא סר ממנו רגע.

[5]) ראה דבריו להלאה צד 22 וכן יספר גם בספר המוסר דף ק״ס. ושם יאמר כי היה גם בפרס וארץ כשדים.

[6]) ושניה לה היתה העיר תנעם, ויאמרו המושלים „כי מצנעא תצא תורה ודבר ד׳ מתנעם". ראה אבן ספיר לר״י ספיר ח״א צד ק״ז:

[7]) ראה להלאה צד 22.

את שנת לידתו, ולכתוב במקומו שנת אתקכ״ד (תתקע״ג), כאשר עשה ב״ג[1]. ואולם שנת מותו היתה או אתרכ״א לשטרות והיה חי פ״ז שנים, או שנת אתרי״א והיו ימי שני חייו רק ע״ז שנים, ובדבר הזה בל״ס יש טעות בכ״י פאריש.

ר״ד ישב על כסא אברהם אביו ויהי רופא המלך ויהי גם לנגיד על ישראל עד יום מותו[2]. חייו היו חיי צער ושבע כעס ומכאובים, יען מלשני בסתר הכהו בלשון, ובס׳ יוחסין[3]) מספר, כי „היה מתפלל במערת הלל ושמאי ויצאו מיב ואז החרים למלשינים ובו ביום מתו ת״ק מלשינים מארץ מצרים ואחר ב׳ חדשים נעקרו נשיהם ובניהם מהעולם״. ואולי בעת ההוא גם לעזרה לרשב״א ז״ל, אשר שלח את אחד מתלמידיו, שמשון בן מאיר, לקבץ על יד כסף רב למען יתמוך את יד ר״ד כי מטה, ור׳ שמשון זה מספר לנו בעצמו את הדבר הזה באמרו: „. . . כמו שהייתי שליח מצוה כשהלכתי לקסטילי״ה ולנבאר״ה וליתר הקהלות על ענין השר הנגיד בן בנו מהשר הגדול ר׳ משה, וקבצתי לו עם כתב רבנו כה׳ אלפים נונדיניסי[4]) כסף״[5]). גם מלחמה היתה לו לר״ד בתרבות אנשים רעים וחטאים לד׳, בעלי ברית שלמה הקטן (פטיט), אשר אמרו לשרוף את ספרי המאור הגדול רמב״ם, ור״ד כתת את רגליו וילך לו לעכו, ושם קבלוהו ישרי הלב בסבר פנים יפות וחפצו עלה בידו להפר עצת פטיט ואחזת מרעהו, ולקלקל את מחשבתם[6]). לדברי בעל קורא הדורות[7]) ובעל שם הגדולים[8]) חבר ר״ד מדרש על התורה וההפטרות „אשר קוראים בו בכל שבת בהעלות המנחה לזכות את הרבים״, ואולם כבר הוכיח החו׳ מונק[9]) כי הספר הזה — אשר נמצא בכ״י גם בבעה״ס בברלין — לא מעט ר״ד יצא, וראיותיו ברורות מאד וחזקות עד כי כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותן ממקומן. — ר״ד היה נכבד מאד בעיני כל ידעי שמו. הרשב״א כתב עליו „ואין בכל בית הרב והנגיד בן בנו חכים ואהוב ובעל ברית במוני״[10]); ר׳ שמריה האיקרטי כתב לכבודו ארבעה שירים[11]) וקהלת רומא שלחה מכתב תנחומים לבני ר״ד, בשמעה כי מת אביהם[12]), ומתוכו נלמד כי שמעו הטוב הלך למרחקים, ובכל מקום כבדוהו עד מאד.

ר׳ אברהם בנו דוד היה גם הוא אחד מהגדולים אשר בארץ, ואולם שם אחיו ר׳ שלמה לא יצא לתהלה, ומעטים המה כותבי קורות הדורות אשר יזכירוהו. —

שבו ישני בכ״י פאריש, ואולם אין לסמוך על דבריו, אשר סותרים את דברי ב״ג בספרו הנ״ל, שם.

[1]) מעשה נסים שם. [2]) גרעטץ ח״ז צד 173; ב״ג, מעשה נסים צד X. [3]) דפוס קראקא דף קכ״ב ע״א. [4]) novenes. ראה צונץ, Zur Geschichte צד 553. [5]) מנחת קנאות לר״א מרי צד 138. [6]) המגיד גניזה צד 21; גרעטץ ח״ז צד 195. [7]) הוצאת קאסל דף י״ד. [8]) ח״א אות ד׳ סי׳ ד׳. [9]) Jost, Annalen, III, 94. [10]) מנחת קנאות הנ״ל צד 88. [11]) החלוץ ח״ב צד 25: והגם כי לדעת גייגר שם, הכונה אל ר״ד בן ר׳ יהושע בן ר״א בן ר״ד בר״א ברמב״ם, אשר לכבודו כתב ר׳ יוסף בן אלעזר הספרדי את פירושו על הראב״ע, הנקרא בשם צפנת פענח, הנה כבר בטל את דעתו זאת גרעטץ ח״ז צד 318. [12]) חלק אחד מהמכתב הזה נדפס במעשה נסים לב״ג צד XII והלאה.

מבוא.

א. המאמר הראשון מארבעת המאמרים הנמצאים בחוברת הזאת הראשונה, הוא מכתב מר׳ יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר׳ דוד בן ר׳ אברהם בן הרב הגדול ר׳ משה בן מיימון. אנכי מצאתי את המכתב הזה בשריד (Fragment) מספר אחד כתב יד אשר בבריטיש מוזעאום[1]), ואשר לא נודע עד היום מבטן מי יצאו הדברים הכתובים בו. אחר אשר שמתי את עיני על הכ״י ואקרא אותו מהחל עד כלה, מצאתי כי מחברו היה ר׳ יוסף הנזכר, ושמחתי על המציאה הזאת מאד מאד, יען כי לא נודע עוד עד היום, כי בן היה לר׳ תנחים המפורסם ע״י פרושיו לכה״ק וע״י ספר המלים אשר ערך, לבאר כל מלה קשה בתלמוד[2]), וכי הבן הזה היה אחד מחכמי הלשון בדורו. מספרו של ר׳ יוסף נמצא בכ״י הנ״ל[3]) השער הרביעי בשלמות, ומהשער השלישי והחמישי לא מצאתי רק שרידים. את מכתביו ערך ר״י לאחיו ולרעיו, ואולם רוב הנמצאים בכ״י אשר לפני ערוכים לידידו ר׳ דוד הנזכר. למרות הדרישה רבה והחקירה עמוקה בכ״י לא עלה בידי להציל דבר אמת אדות חיי ר׳ יוסף, ולא נודע לי רק כי היה חי במצרים, כאשר נראה ברור מהמכתב אשר אוציאהו האורה. ואולם יותר נודע לנו על דבר ידידו ר״ד וגם ע״ד שני בניו, אברהם ישלמה. באחד מכה״י אשר ברומא[4]) כתוב לאמר: „ואני דוד נולדתי במצרים בליל רביעי בשבת בשלוש שעות מתחלת הלילה[5]) לחדש טבת שנת אתקל״ד לשטרות. ויולד בני ידיד נפשי אברהם, יזכה למדת אבותי ויאריך ימים, בערב שבת כ״ד יום בחדש אלול בד׳ שעות[6]) ביום שנת אתקנ״ה והיא שנת חמשת אלפים ושבע לבריאת העולם, ונשאר מן השנה ביום לידתו ששה ימים היתה מילתו יום טוב שני של ראש השנה. ואחריו שלמה, יזכה ויאריך ימים, נולד הי[7]) באחד בשבת בשעת ג׳ מן הלילה בחדש בסלו שנת אתק״ם לשטרות והיא שנת חמשת אלפים ותשעה לבריאת עולם״. כאשר שמענו בזה כן נחזה גם בכ״י פאריז[8]) שרבינו דוד נולד בשנת אתקל״ד לשטרות שהיא שנת תתקפ״ג, ויש לנו לתת אמון לדברים האלה, יען כי מפי ר׳ דוד בעצמו יצאו וגם טעות סופר אין בזה, כי בשנת לידתו שני כ״י שוים, ועל פי שנים עדים יקום דבר. ויום לידתו חסר בכ״י רומי וגם בכ״י פאריש חסר מקצתו[9]) ואין לנו להגיה בעבירו

---

[1]) סמני: Or. 2588. [2]) מוכן לצאת לאור ע״י הח׳ ר״א נייבואיר.

[3]) אחרי אשר הודעתי את תוצאות נסיעתי לראשי הח׳ הנכבדה „מקיצי נרדמים״, הודיע הח׳ רא״א הרכבי, כי נמצא בספט. פ״ב ג״כ כ״י מר׳ יוסף זה בשם ערוגת הבושם, ואולי היא הוא הספר אשר בלונדון, ואולם לא אחליט דבר, יען לא הי׳ כ״י הפטרסבורגי לנגד עיני. [4]) ראה בס׳ I codici ebraici della pia casa dei Neotiti in Roma מאת ידידי ה׳ Sacerdote, צד 35. ראה עוד בספרו של הח׳ רמש״ש על ההעתקות, צד 906 הערה 5.

[5]) היום חסר בזה. [6]) בס׳ הנזכר: כ״ד והוא בל״ס טעות הדפוס. [7]) שם בטעות: לו. [8]) Jost. Annalen ח״א צד נ״ה; ב״ג בספרו מעשה נסים צד V. [9]) ולדברי כרמולי Annalen

ראש דבר.

אמר חב״ר. בהיותי בקיץ העבר בבתי עה״ס הגדולים אשר בארץ אנגליה, נתתי את לבי לדרוש ולתור אחר שירי משוררינו הקדמונים, אשר בהם חשקה נפשי מאז והם שעשועי בכל עת ועדן, בעתות השמחה זמירות המה לי ובעת יגון המה ינחמוני. ואולם בכל זאת לא הנחתי את ידי מהפש בחפש מחופש בכה״י אחר מאמרים יקרי הערך, אשר יפיצו אור בהיר על חיי עמנו בדורות שעברו, או על חיי החכמים, אשר רבות פעלו בימיהם להרמת קרן התורה והחכמה, והיום כמעט נשכחו כמת מלב ואבד זכרם המה. ואתן תודה לאלהי אבי, כי הצליח חפצי בידי וכי נתן לי אוצרות חשך ,ומטמוני מסתרים״, מאמרים רבים, גדולים וטובים, אשר יְשַׂמְּחוּ לב כל דורשי החכמה כאשר שִׂמְּחוּנִי גם אותי במצאי אותם.

ואני הנה יש את נפשי להוציא את האוצרות, אשר הבאתי אתי, מחשך, ואת המטמונים מסתר אהלם, ולהודיע את טיבם בקהל רב. והנני נותן לפניכם היום, קוראים נכבדים, את החוברת הראשונה, אשר תכיל ארבעה מאמרים ומבוא. ובמבוא הזה אשר ערכתי, לא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני, לא הרבתי לחקור ולדרוש, כ״א הודעתי בקצרה למי אלה המאמרים היוצאים לאור, מי אביהם ומי ילדם, וגם את מספר בה״י אשר מצאתי אותם בתוכו.

ועי״ד החכמים המובאים בהמאמרים הנדפסים בזה הודעתי ג״כ רק את הנחוץ לדעת, ועל הדברים אשר מצאתי בכ״י לא הוספתי פרושים ארוכים ותלי תלים של דרישות וחקירות עמוקות, והסתפקתי בהודעת הדברים ככתבם בתוספת הערות קצרות, ואת הנותר הנחתי להחכמים אשר בארץ המה: הרוצה לחקור יבא ויחקור, והרוצה לדרוש יבא וידרוש, ואוהבי הספרה יביעו לו תודה.

והיה אם ימצאו המאמרים, היוצאים בזה האורה, חן בעיני חכמי הלבב, או אז אנופף ידי שנית להו״ל בחוברת שניה מאמרים יקרים מאשר נמצא אתי בילקוטי.

ברלין, ר״ח אדר שני תרנ״ד.

תֹּכֶן:

Druck von Josef Fischer in Krakau. — Verlag der Mekize Nirdamim.

מטמוני מסתרים

אשר מצאתי בכה"י אשר בבתי עקד הספרים בברלין, לונדון ואוכספורד

אני

חיים בראדי.

חוברת ראשונה.

קראקא
בדפוסו של יוסף פישער
תרנ"ד.